

Кохановська Олена Велеоніівна,
доктор юридичних. професор, професор кафедри цивільного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА В ЦК УКРАЇНИ: ДОПОВНЕННЯ І ПОДІЛ НА ВИДИ

Інститут особистих немайнових прав фізичної особи, який знайшов своє законодавче закріплення у Книзі другій ЦК України, включає доволі значний перелік прав, які належать, перш за все, усім фізичним особам без винятку, причому незалежно від дієздатності, віку, статі та інших обставин. Крім того, на протязі останніх років знайшли підтримку ідеї про необхідність охорони немайнових прав юридичних осіб, породивши одночасно дискусію – чи вдалою є назва прав у Книзі другій і чи не слід назвати їх «Немайнові права» з урахуванням того, що не всі вони є «особистими». Тобто для узагальнення, на думку ряду вчених, в тому числі і зарубіжних, весь комплекс відповідних прав доречно називати «Немайнові права» для охоплення не лише фізичних, але і юридичних осіб, а також з урахуванням того, що вони поширюються як на особисті немайнові права, що не пов'язані з майновими, так і на немайнові права, що пов'язані з майновими правами фізичних осіб та немайновими правами юридичних осіб, ряд інформаційних прав. Наведемо з цього приводу думку видатного вченого М.Сулейменова: «...немайнові права – це завжди особисті права, але особисті права – це не завжди немайнові, оскільки можуть бути і майновими правами. Тому в принципі термін «особисті немайнові права» не є невірним. Проте не можна їх вважати синонімами. І потім, якщо говорити про особисті немайнові права, то тоді слід вести мову і про особисті майнові. Тому, на мій погляд, необхідно використовувати термін «немайнові права», тим паче що він однаково може бути застосований і до фізичних, і до юридичних осіб» [1, с. 5].

Крім зазначеного, звертають на себе увагу комплекс особистих немайнових прав інтелектуальної власності фізичної особи, а також комплекс прав на інформацію, які на сьогодні розпорошені у межах окремих глав Книги другої ЦК України. Оскільки ми вважаємо такими, що заслуговують на увагу пропозиції назвати Книгу другу «Немайнові права», то у подальшому будемо використовувати терміни «особисті немайнові права» і «немайнові права» відповідно до їх змісту, а як висновок будемо мати на меті запропонувати в процесі рекодифікації ЦК України змінити назву Книги другої на більш відповідну назву «Немайнові права» і закріпити немайнові права фізичних і юридичних осіб в усьому їх спектрі.

Перед тим, як приділити увагу поділу немайнових прав на види і відшукати найбільш суттєву підставу для їх класифікації, зауважимо, що немайнові права слід аналізувати поряд з іншими правами особи, враховуючи те, що вони виступають складовою частиною єдиної системи прав, які підпорядковуються особою відповідно до своїх інтересів і якими вона володіє. Особливістю особистих немайнових прав фізичної особи є те, що вони належать усім без винятку фізичним особам, а ідея про рівність обсягу цих прав втілюється у життя, набуваючи свого реального змісту. Неодноразово нами зверталася увага на те, що права, які аналізуються, є специфічними і зазвичай не несуть у собі економічного змісту, не оцінюються грошами, будучи безумовною цінністю, але зв'язок – і доволі тісний – існує між ними і майновою сферою життя як окремої особи, так і суспільства. Не піддається сумніву і той факт, що матеріальний стан конкретної особи може мати не аби який вплив на можливості реалізувати права на охорону здоров'я, на інформацію тощо, а при порушенні немайнових прав особа часто несе як матеріальні, так і душевні втрати.

Не слід також забувати про абсолютний характер особистих немайнових прав, які відрізняються у своїй переважній більшості від відносних. Як абсолютним правам, їх носіям протистоїть невизначена кількість осіб, які мають поважати і не порушувати зазначені права. В літературі неодноразово підкреслювалась і така особливість особистих немайнових прав як момент їх виникнення. Так, на думку М.Малеїної, основна частина цих прав виникає у зв'язку з народженням і з моменту народження, тобто вони є природними правами людини, а для інших момент їх виникнення не має точної фіксації і пов'язується з різними обставинами, які зумовлюються багатьма чинниками [2, с.6]. Автор також звертає увагу на те, що немайнові права можуть виникати в результаті юридичних дій (право особи на інформацію, тобто правомірні дії суб'єкта цивільного права, вчинені незалежно від наміру викликати певні правові наслідки, які проте можуть виникнути внаслідок закону), при настанні певних подій (кожній людині від народження належить право на ім'я незалежно від її вольової поведінки), або породжуватися актами компетентних органів (набуття особою права на опіку внаслідок визнання її у встановленому законом порядку недієздатною) [2, с. 8].

Ряд варіантів класифікації особистих немайнових прав за різними критеріями поділу запропоновано доктриною вітчизняного і зарубіжного цивільного права. За правовими інститутами особисті немайнові права пропонувалось у свій час поділяти на немайнові блага, втілені у самій особистості; право на особисту недоторканність, свободу, право на життя та

охорону здоров'я; право на недоторканність особистого життя [3, с.404], за цільовим спрямуванням – на особисті немайнові права, спрямовані на індивідуалізацію особистості (право на ім'я, право на честь, гідність, ділову репутацію та ін.); особисті немайнові права, спрямовані на забезпечення фізичної недоторканності особи (життя, свобода, вибір місця перебування, місця проживання тощо); особисті немайнові права, спрямовані на недоторканність внутрішнього світу особистості та її інтересів (особиста та сімейна таємниця, невтручання у приватне життя, честь і гідність) [4, с.316]. Крім того, у вітчизняній цивілістиці висловлювалась думка, що більш доречно поділяти особисті немайнові права фізичних осіб на наступні групи: права, які індивідуалізують громадянина як особистість; права, що забезпечують особисту свободу громадян; права, що виникають у результаті творчої інтелектуальної діяльності особи; особисті права, надані громадянам у зв'язку зі вступом їх до сімейних правовідносин, тобто комплекс прав, які охороняють право на укладення і розірвання шлюбу, на виховання дітей, усиновлення тощо [5, с. 7].

Як відомо, у чинному ЦК України за основу поділу особистих немайнових прав взято порядок (або підстави) їх виникнення – народження людини і припис закону (ч.1 ст.270 ЦК України). ЦК України поділяє особисті немайнові права фізичної особи також за цільовим призначенням (або за спрямованістю) на дві групи: ті, що забезпечують природне існування фізичної особи (глави 21) і ті, що забезпечують її соціальне буття (глава 22). Втім, цей поділ, на нашу думку, виявився недосконалим, перш за все, через незначну практичну цінність такого поділу, а також через те, що частина прав опинилась, так би мовити, не на своєму місці. Особливо помітно це на прикладі права на інформацію, яке, безумовно, є природним правом людини, яке з'являється разом із фізичною особою, або у момент утворення юридичної особи. Більш того, можна говорити про появу інформації як явища у житті людини ще до моменту її народження – з моменту зачаття – коли вона спрямовується разом із матерією і енергією для появи життя, присутня в процесі створення юридичної особи. Фактично інформація є як наслідком, так і передумовою життя людини і існування юридичної особи. Отже, місце інформації – серед прав глави 21 Книги другої ЦК України. Крім того, необхідно додати до статті, що регулює відносини щодо права на життя окрему норму – «Право на повагу до життя зачатої дитини», як це закріплено у ст.1 Цивільного кодексу Квебеку, який набув чинності у 1994 році і є однією із найбільш сучасних кодифікацій норм цивільного права [6]. Загалом, необхідно проаналізувати цей кодекс з метою включити до переліку вже закріплених у

ЦК України немайнових прав ті, які знайшли відображення у Цивільному кодексі Квебека, оскільки в ньому міститься зокрема 142 статті книги першої «Особи», які цілком присвячені регулюванню прав особистості. Це – норми про недоторканність особи, згода на медичну допомогу, повага до прав дітей, повага до репутації та приватного життя, повага до тіла людини після її смерті, ім'я людини, місце перебування тощо. Ряд із цих прав вже зайняли міцні позиції серед інших давно відомих українському суспільству прав, а частина має бути детально досліджена, в тому числі в розрізі питань формулювання норм, термінології, основних правових, соціальних, етичних концепцій, які покладені в їх основу. Звичайно, не можуть усі наявні в Цивільному кодексі Квебеку норми бути скопійовані і навіть запозичені без врахування особливостей українських сучасних реалій та історичних контекстів.

Важливо обговорити можливість закріпити на рівні вітчизняного ЦК України у процесі рекодифікації такі дещо незвичні для вуха і традиційного сприйняття «право на тишу», «право на усамітнення», «право бути забутим» та інші. Це пояснюється тим, що наше цивільне законодавство повинно все більше просуватися на шляху охорони і захисту прав конкретної людської особистості, як це проголошували в усі часи видатні українські цивілісти, а не лише прав людини загалом. Такий напрямок розвитку стає помітно актуальним також як у практиці вітчизняних судів, так і Європейського суду з прав людини.

Має сенс на сучасному етапі в чергове проаналізувати норми про права людини і громадянина у Конституції України – чи не залишилося прав, які можна більш детально врегулювати також як немайнові права на рівні ЦК України. Оскільки права, закріплені у ст.22 Конституції України не є вичерпними, це дає підстави для більш ґрунтовного доктринального аналізу конституційних прав і немайнових відносин, що потребують приватноправового врегулювання. Так само відповідний аналіз слід провести щодо норм про особисті немайнові права у Сімейному кодексі України та в кодексах, які регулюють в числі інших немайнові відносини, і, можливо, цим самим розширити перелік і зміст немайнових прав у рекодифікованому ЦК України, відвівши цим правам належне місце. Дуже відповідальним при цьому має виявитися визначення законних обмежень у здійсненні немайнових прав. Так, сьогодні суспільство дуже чутливо реагує на обмеження, перш за все, конституційних прав, що стосуються таємниці листування (в тому числі, в електронних пристроях), телефонних розмов, іншої кореспонденції, прав на вільне збирання, зберігання, використання та поширення інформації тощо. Слід пам'ятати, що такі обмеження можливі лише у випадках, визначених у

самій Конституції, а обмеження, передбачені ЦК України та законами України, можливі лише у випадках, визначених ними.

Підсумовуючи, можна зробити висновок про необхідність широкої дискусії у спільноті вітчизняних цивілістів не тільки щодо існуючого переліку особистих немайнових прав, їх змісту, але і самої назви Книги другої з урахуванням суб'єктного складу немайнових відносин і сучасного погляду на їх різновиди, а також нормативного наповнення, класифікації немайнових прав та їх поділу із закріпленням у відповідних главах зазначеної книги.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сулейменов М.К. Неимущественные права в законодательстве Казахстана и других постсоветских стран. / Доклад на Международной научно-практической конференции (в рамках ежегодных цивилистических чтений) «Неимущественные права», посвященной 25 – летию Гражданского кодекса Республики Казахстан (г.Алматы, 19 – 20 сентября 2019 г.) / Приглашение – Програма, Алматы, 2019 г. – С.5.
2. Малеина М.Н. Защита личных неимущественных прав советских граждан. – М.: Знание, 1991. – 127с. С.6.
3. Цивільне право: Підручник для студентів юридичних вузів та факультетів. Книга 1– К.: Вентурі, 1997. – 720с. – С.404.
4. Гражданское право: Учебник. – 3-е изд., перераб. И доп. / Под ред. А.П.Сергеева, Ю.К.Толстого. – М.: Проспект, 1998.- 632с. – С.316.
5. Ромовская З.В. Личные неимущественные права граждан СССР (понятие, виді, классификация, содержание, гражданско-правовая защита). Автореф. дис...канд.. юрид. наук. – К., 1968. – С.7.
6. Гражданский кодекс Квебека. Code civil du Quebec . Civil code of Quebec / Исследовательский центр частного права; Юридический факультет университета Макгилл; Институт сравнительного правоведения; Канадское агентство международного развития; Науч. ред. О. М. Козырь, А. А. Маковска; Пер. с англ. и фр. Г. Е. Авилова и др.; Автор введения Д.Е К. Брайерли. - М. :Статут,1999. – 472 с.

Ключові слова: особисті немайнові права фізичних осіб, немайнові права, види немайнових прав, класифікація немайнових прав; рекодифікація ЦК України.

Keywords: personal non-property rights of individuals, non-property rights, types of non-property rights, classification of non-property rights; Recoding of the Civil Code of Ukraine.